

પરિવર્તન સ્થાયી ભાવ: 'એક ભ્રમણા'

શું પરિવર્તન પ્રકૃતિનો
સ્વભાવ છે?

બ્રહ્માંડ પરિવર્તિત નથી થતું,
ઉત્ક્રાંત થાય છે.

પરિવર્તન નિષ્કૃણતાની
સાંત્વના છે.

અંતિમ સત્ય શું છે?

મને નવું ઘર જોઈએ....પરિવર્તન

મને નવા પડદા જોઈએ... પરિવર્તન

મને નવું ફર્નિચર જોઈએ... પરિવર્તન

મને નવું ટી.વી. જોઈએ... પરિવર્તન

મને નવી ગાડી જોઈએ... પરિવર્તન

આપણે ભૌતિક પરિવર્તનના એટલા આદિ બની ગયા છીએ કે આપણને રોજિંદા જીવનમાં પણ નિત્ય નવાં ભોજન આરોગવાં ગમે છે. નિત્ય નવી ફેશનનો પોશાક ધારણ કરવો ગમે છે. ભૌતિક પરિવર્તન જાણે આપણી જીવનશૈલી બની ગઈ છે. પરિવર્તનને આપણે જીવનની આવશ્યક્તા માનીએ છીએ, તેથી આપણી આસપાસ સઘળું બદલાય, તે આપણા મનને સંતોષ આપે છે.

ભૌતિક પરિવર્તનના 'ખોટા વિચારે' જીવન વિશેની આપણી 'સાચી સમજને' એ હદે ગ્રસી લીધી છે કે આપણે એ જાણી શકતા નથી કે આપણા તરંગોની અને શોખની પૂર્તિ હેતુ આપણે જે ભૌતિક પરિવર્તનોને આવકારીએ છીએ, તેનો આપણા મન પર કેવો પ્રબળ પ્રભાવ પડે છે.

પ્રત્યેક પરિવર્તન એક અભિઘાત છે, એક નૂતન આરંભ છે, એક સંઘર્ષ છે; જે સ્થાયી થયેલાને ઉખેડી નાંખે છે અને નવા આવેલાનો 'પુનઃ સ્વીકાર' કરીને, ઠરીઠામ થવા મજબૂર કરે છે.

આ આખીય પ્રક્રિયા કેટલી નકારાત્મક અને સંહારક છે તથા આપણા વિકાસને તે કઈ રીતે અટકાવે છે; તેનો ખ્યાલ સુધ્ધાં આપણને આવતો નથી.

'પરિવર્તન સ્થાયી છે' કહીને આપણે પરિવર્તનનો સહજ સ્વીકાર કરી લઈએ છીએ, પરંતુ જીવન એ ભૌતિક પરિવર્તન નથી.

જીવન શું છે?

જીવન એ આત્માએ પોતાના નિવાસ હેતુ શોધેલું શરીર રૂપી ઘર છે. તેથી જીવન સંદર્ભે પરિવર્તનનો અર્થ છે; દેહ બદલવો.

મારે નવી માતા જોઈએ છે. આ બદલાવ માટે જિવાતા જીવનનો અંત આણવો પડે. અર્થાત્ એક વાર જન્મ લીધા બાદ, જે જીવન જીવવાનું હોય, તેમાં આત્મા વારંવાર શરીર ન બદલી શકે. તેણે જન્મથી મૃત્યુ સુધીની સફર;

પોતે ધારણ કરેલા શરીરમાં જ પૂરી કરવી પડે, પોતાને પ્રાપ્ત થયેલા ‘સંબંધો’ સાથે જ પૂરી કરવી પડે. જીવનના બદલાતા હેતુ માટે અને કારકિર્દીની યા લક્ષ્યપ્રાપ્તિની આવશ્યકતા માટે, આત્મા શરીરને ચોક્કસ પ્રકારનો ઘાટ આપે છે. શરીરનાં વાણી, વર્તન અને વ્યવહારમાં પરિસ્થિતિને અનુરૂપ આવશ્યક બદલાવ કરે છે, પરંતુ પરિવર્તનને સ્થાયી ભાવ લેખીને દેહાકૃતિમાં મનફાવે તેમ બદલાવ કરતો નથી.

વયવૃદ્ધિ શરીરનાં સ્વરૂપોને બદલે છે, પરંતુ આ પ્રક્રિયા વિકાસની ક્રિયા છે. ફલતઃ આ બદલાતા સ્વરૂપો સાથેના શરીરને જીવંત રાખવા; તેના પર થતા ઔષધોપચાર, વ્યાયામ અને અન્ય કેટલાય પ્રકારના નુસખાઓની આજમાયેશનો આત્મા સ્વીકાર કરે છે પરંતુ શરીરને બદલતો નથી.

જીવન એક હેતુ છે.

આપણે આખીય જિંદગી આપણા હેતુની પૂર્તિ માટે ફાંફાં મારીએ છીએ. ઘણા માણસો એવા હોય છે જે આયુષ્યપર્યંત જીવવાનો હેતુ નક્કી કરી શકતા નથી. તેથી તેને પામવા માટે પ્રયત્ન પણ કરી શકતા નથી. કેટલાક માણસોને જીવનના અંત સુધી જીવવાનો હેતુ સમજાતો નથી. આવા લોકો અનેકવિધ પ્રવૃત્તિઓમાં અટવાયા કરે છે પરંતુ તેમના મનની સજ્જતા એટલી નથી હોતી કે તે જીવન જીવવાના સાચા હેતુને શોધી શકે. આવા લોકો દટપણે માને છે કે પરિવર્તન એ નિરંતર ચાલતી પ્રક્રિયા છે અને પોતાની આ માન્યતાને તે કોઈ પણ પરિસ્થિતિમાં બદલવા નથી ચાહતા.

‘પરિવર્તન એ સતત ચાલતી ક્રિયા છે.’ એ ઉક્તિ સરસ છે, પરંતુ ‘જીવવાનો આ એકમાત્ર માર્ગ છે.’ એ ઉક્તિ અસત્ય છે. પ્રત્યેક વેળા; જ્યારે આપણે આપણું ધ્યેય બદલીએ, ત્યારે નવા લક્ષ્યને પામવા માટે આપણે શૂન્યથી પ્રારંભ કરવો પડે.

શું આ અંતિમ સત્ય છે?

‘પરિવર્તન એ નિરંતર ચાલતી ક્રિયા છે.’

‘પરિવર્તન હોવું જ જોઈએ.’

‘પરિવર્તન પ્રકૃતિનો નિયમ છે.’

આ બધાં પ્રસ્થાપિત સત્યો છે.

‘સતત બદલાતા રહેવું’ એ બ્રહ્માંડનો સ્વભાવ નથી.

‘ઉત્ક્રાંત થવું’ એ બ્રહ્માંડની પ્રકૃતિ છે.

પરિવર્તન ઉત્ક્રાંતિનું પૂરક બળ છે અને ઉત્ક્રાંતિ એ એક ક્રિયા છે. આપણે બ્રહ્માંડનાં સ્વભાવનું આ સાચું હાર્દ વિસરી ગયા છીએ.

એક નાનું બીજ છોડ બને, નાનો છોડ મોટું વૃક્ષ બને, વૃક્ષ પરના ફૂલમાંથી ફળ બને.

આ લાંબી અને સતત ચાલતી રહેતી ક્રિયા છે. બીજમાંથી ફળ પ્રાપ્ત કરવાનો કોઈ ટૂંકો માર્ગ નથી હોતો. પ્રકૃતિનો આ નિયમ આપણને શું શીખવે છે?

પ્રકૃતિ પરિવર્તન નથી શોધતી, એ ઉત્ક્રાંત થાય છે.

ઉત્ક્રાંતિ એ વિસ્તાર, વિકાસ, વૃદ્ધિ અને સંપન્નતાની લાંબી સફર છે, સહજમાં થતું પરિવર્તન નથી.

પરિવર્તન અને ઉત્ક્રાંતિ બંનેમાં તફાવત છે. પરિવર્તન એક બદલાવ છે જ્યારે ઉત્ક્રાંતિ એ પાંગરવાની, વિકસવાની, વૃદ્ધિ પામવાની અવિરત ચાલતી પ્રક્રિયા છે.

સૃષ્ટિમાં ક્યારેય કોઈ પરિવર્તન થતું નથી. બ્રહ્માંડ પોતાની નિશ્ચિત તરાહ અનુસાર વિસ્તરતું રહે છે. બ્રહ્માંડમાં નવા તારાઓ બનતા રહે છે. આ તારાઓ જો ઉત્ક્રાંત ન થાય તો તેનો નાશ થાય છે. તે ખરી પડે છે. બ્રહ્માંડનાં પરિવર્તનનું સ્વરૂપ સામાન્ય નથી હોતું, રૌદ્ર હોય છે. બ્રહ્માંડીય પરિવર્તન વિનાશક આપત્તિ રૂપે યા ભાંગફોડ કરતી આફત રૂપે આવે છે. જ્યારે આપણે સ્થગિત થઈ જઈએ અથવા ઉત્ક્રાંતિમાં જોડાવાનું ભૂલી જઈને, ભૌતિક પરિવર્તનને આવકારીએ; ત્યારે આપણા જીવનમાં અને પ્રકૃતિમાં ખૂબ મોટી હલચલ થાય છે. દા.ત. જ્યારે અતિ ભોગવાદી બનેલી પ્રજા ભૌતિક પરિવર્તનનો અતિરેક કરી રહી હતી, ત્યારે કોરોના નામના સૂક્ષ્મ વિષાણુએ વિશ્વ આખાને હચમચાવી મૂક્યું. આવી હલચલ માનવજાતિને સ્મરણ કરાવે છે કે તેમણે સતત ઉત્ક્રાંત થવાનું છે. જીવવાની તરાહને પરિવર્તિત નથી કરવાની, જીવનને વિકસિત કરવાનું છે.

જીવનમાં થતી દરેક ઉથલપાથલ જિંદગીને ઉત્ક્રાંત કરે છે.

આપણે જ્યારે વ્યવસાયમાં નુકસાની કરીએ છીએ ત્યારે આપણી પાસે બે જ વિકલ્પો હોય છે. ધંધાને બંધ કરવો યા નવો ધંધો શરૂ કરવો. નવો ધંધો

શરૂ કરવો એ પરિવર્તન છે. ધંધાને ચાલુ રાખીને સખત પરિશ્રમ, કુનેહ તથા આવડત-હોશિયારી દ્વારા સફળતા પ્રાપ્ત કરવી, એ પ્રક્રિયા ઉત્ક્રાંતિ છે.

જીવનના દરેક ક્ષેત્રમાં કટોકટીનો અનુભવ કરવો પડે છે. આપણે તેનાથી દૂર નથી ભાગી જતા. આપણે તેનો સામનો કરીને, તેમાંથી નીકળવાનો માર્ગ શોધીએ છીએ અર્થાત્ આપણી સમજણને ઉત્ક્રાંત કરીએ છીએ.

અંગત જીવનમાં જ્યારે કટોકટી ઊભી થાય ત્યારે પારિવારિક જિંદગી દાવ પર લાગે છે. બે વિજાતીય વ્યક્તિઓ વચ્ચેના ખટરાગનું સરળ સમાધાન હોય છે; અલગ થઈ જવું અને એક કટુ સંબંધનો અંત આણવો. બીજો એક વિકલ્પ હોય છે; દર્દને સહન કરવું અને જખમને ભરવા દેવા. સંબંધમાં પેદા થયેલી કટુતાનાં કારણો શોધવાં, સમજવાં અને તેને દૂર કરવા પ્રયત્નો કરવા. સંબંધને અધિક સુંદર અને અધિક સુદૃઢ બનાવવો.

અંતિમ સત્ય શું છે?

માની લઈએ કે પરિવર્તન નિરંતર ચાલતી ક્રિયા છે.

કોના માટે?

હારનાર માટે?

નિષ્ફળતામાં શાંતિ, સંતોષ અને સાંત્વના શોધનાર માટે?

વિજયી બનનાર પરિવર્તનમાં નથી માનતા, ઉત્ક્રાંતિમાં માને છે.

આ સત્યને ઉજાગર કરનારી કેટલીક જીવંત હસ્તીઓ વિશે જાણીએ.

માઈકોસોફ્ટ વિન્ડોઝના જન્મદાતા બીલ ગેટસ; એક એવી વ્યક્તિ છે, જેણે પ્રથમ પગથિયે પગ મૂક્યા પછી, વ્યવસાયના સ્વરૂપનો સતત વિકાસ કર્યો. વિન્ડો ૧ થી વિન્ડો ૧૦; વિચારોની ઉત્ક્રાંતિ દ્વારા, વ્યવસાયિક પ્રગતિના પંથે અગ્રેસર બનીને, એ ધનકુબેર બની ગયો. વિન્ડો ૧ શરૂ કર્યા બાદ, એ સ્વાસ્થ્ય સારવાર કે અન્ય કોઈ ક્ષેત્રમાં જઈને અધિક સફળતા અને નામ કમાઈ શક્યો હોત, પરંતુ તેણે પોતાની સોફ્ટવેર કંપનીને અગ્રેસર બનાવવા કઠિન પરિશ્રમ કર્યો અને માઈકોસોફ્ટને દેશની જ નહીં, દુનિયાની પ્રથમ ક્રમાંકની કંપની બનાવી.

વૉરેન બફેટ નામની બુદ્ધિવંત વ્યક્તિએ નાણાં રોકાણના ક્ષેત્રે, કેટલીક

કંપનીના શેર્સમાં રોકાણ કર્યું. આર્થિક આંટીઘૂંટીઓનો અભ્યાસ કરીને તે વૉલ સ્ટ્રીટનો માંધાતા બની ગયો.

અબ્રાહમ લિંકન તેની રાજકીય કારકિર્દીના આરંભથી અમેરિકાના પ્રમુખ પદ સુધી પહોંચવાના પ્રયત્નોમાં અનેક ચૂંટણીઓ હાર્યા, પરંતુ રાજનીતિ છોડીને બીજા કોઈ ક્ષેત્રમાં ન ગયા.

જગતમાં એક જ લક્ષ્ય રાખીને, લક્ષ્યપ્રાપ્તિના પંથે અગ્રેસર બનીને, ઉચ્ચતમ સફળતા પ્રાપ્ત કરનાર મહાનુભાવોની યાદી તો લંબાતી જ જવાની!

હવે સફળતાની સમીક્ષાના બીજા પાસાનું અવલોકન કરીએ; જ્યાં માનવી સાફલ્યના ગિરિશૃંગે પહોંચીને ઊંડી ખીણમાં પડે! શું તેની ઉત્કાંતિ પર નવા સાહસની નિષ્ફળતાથી પૂર્ણવિરામ લાગી જાય છે?

બોલિવૂડનો કલાકાર અમિતાભ બચ્ચન સફળતાના સર્વોચ્ચ શિખરે પહોંચ્યા બાદ નાદારી નોંધાવે. શા માટે?

તેણે પરિવર્તનને આવકાર્યું. એક અભિનેતા તરીકે સફળ કારકિર્દી ધરાવવા છતાં, ફિલ્મનિર્માણ ક્ષેત્રે ઝુકાવ્યું, અને એવી નિષ્ફળતાનો સ્વાદ ચાખ્યો કે ઘર સુધ્ધાં ગિરવી મૂકવું પડ્યું. અમિતાભે ભૂલની આકરી કીમત ચૂકવી. સાથે સાથે ભૂલને સમયસર સ્વીકારવાની સમજદારી દાખવી. પોતાની લાયકાત, સમજણ, આવડત વગેરે તેને જેમાં સફળતા અપાવી શકે તેવા વ્યવસાયમાં પુનઃ પ્રવેશ કર્યો. આજે જીવનની સંધ્યાએ પણ, તે સૌથી અધિક ‘માગ’ ધરાવતો કલાકાર છે.

ઉદ્યોગપતિ ધીરુભાઈ અંબાણીના જ્યેષ્ઠ પુત્ર મુકેશ અંબાણીને પિતાનો ધીકતો ધંધો વારસામાં મળ્યો. કાપડ ઉદ્યોગની તેની વહીવટી કામગીરીએ, રિલાયન્સને વિશ્વની ટોચની પાંચ કંપનીઓમાં સ્થાન અપાવ્યું. એક સફળ ઉદ્યોગપતિએ; પોતાની કંપનીનો વિકાસ કરીને, તેને પાંચમા સ્થાન પરથી પ્રથમ સ્થાન પર પહોંચાડવાની જહેમત કરવાને બદલે, ‘તેલ અને ગેસ’ના વ્યવસાયમાં ઝંપલાવ્યું. અનેક પ્રકારની વ્યાવસાયિક કૂટનીતિઓ અજમાવવા છતાં પણ આ નવા વ્યવસાયમાં અંબાણી ધારી સફળતા ન મેળવી શક્યા.

આવું શા માટે બન્યું?

પરિવર્તન એટલે નવી શરૂઆત. નૂતન આરંભ પોતાની સાથે અનેક પડકારો

લઈને આવે છે. પોતાની બુદ્ધિ કોઠાસૂઝ, ડોશિયારી, સમજણ અને કુનેહથી આ પડકારોને પહોંચી વળવા સંઘર્ષ કરવો પડે છે. જ્યારે એક કામને ચાલુ રાખીને, બીજા કામમાં અગ્રેસર બનવાની કોશિશ થાય, ત્યારે સફળતાના સર્વોચ્ચ શિખરને આંબી ન શકાય. અર્જુનની જેમ પંખીની માત્ર આંખ દેખાય ત્યાં સુધી 'વિદ્યા' આત્મસાત્ કરવામાં જ લક્ષ્ય કેન્દ્રિત કરવું, ત્યારબાદ જે 'શિક્ષણ' પ્રાપ્ત થાય તેમાં નિપુણતા મેળવવી. પછી તેમાં જ આગળ વધીને 'શ્રેષ્ઠ' પ્રાપ્ત કરવું.

ઇતિહાસ સાહેદી પૂરે છે કે સર્વોચ્ચ સફળતાનાં કથાનકો ઉત્ક્રાંતિની આસપાસ ગૂંથાયેલાં છે, પરિવર્તનની નહીં. અતઃ 'પરિવર્તન પ્રકૃતિનો નિયમ છે.' એ ઉક્તિનો, જીવન જીવવાની તરાહના રૂપે સ્વીકાર કરવો, એ ખૂબ મોટી ભૂલ છે, પરંતુ આ અસત્યનો એટલો બહોળો પ્રચાર થયો છે કે સૌએ તેને સત્ય માની લીધું છે. 'પરિવર્તન' અને 'ઉત્ક્રાંતિ' બંને રમતનાં નામ માત્ર છે. પરિવર્તનની રમત સહજ સ્વીકાર્ય બને છે. તેથી તે માનવમનને આકર્ષે છે, જ્યારે ઉત્ક્રાંતિની રમત એક પડકાર છે, જે કાર્યનિષ્ઠા માગે છે. જો કે જિંદગીની યાત્રામાં 'ઉત્ક્રાંતિ'ની રમતમાં જોડાવાનો યથોચિત દષ્ટિકોણ કેળવીએ તો આ રમત નીરસને બદલે રસમય લાગે.

પિકાસોએ એક પછી એક શ્રેષ્ઠ ચિત્રો તૈયાર કર્યાં, પરંતુ તે કોઈને પણ ચિત્રને શ્રેષ્ઠતમ્ લેખીને અટકવા માગતો ન હતો. ચિત્રકારી તેનું ઝનૂન હતું. તેનો આત્મા જે કાંઈ ઉચ્ચતમ્ હોય તે પ્રાપ્ત કરવા માગતો હતો.

યાદ રહે! સામાન્યથી અસામાન્ય બનવા માટે કાંઈક અલગ કરવું પડે છે. કાંઈક ભિન્ન કરવું પડે છે. આગવી છાપ પાડવા માટે આગવી ઓળખ પ્રસ્થાપિત કરવી પડે છે. આ જગતને પોતાની વિશિષ્ટતાનો પરિચય આપનાર જ 'રમત'ને બદલે છે. યુદ્ધ દ્વારા વિજેતા બનીને હિંસાનો પ્રસાર કરવાના સમયખંડમાં અહિંસાનો બોધ આપનાર જ 'બુદ્ધ' બને છે. જ્યારે જગત આપણી વિશિષ્ટતાને ઓળખે, તેને આવકારે અને સ્વીકારે ત્યારે જ આત્મા 'પ્રાપ્તિ'નો સંતોષ અનુભવે છે.

સરિતાના વહેતા જળમાં નાંખેલો પથ્થર; લાંબા સમય બાદ જ્યારે હાથ લાગે ત્યારે તે પાણીના વેગથી ઘસાઈને સુંવાળો બની ગયો હોય, પરંતુ તેની પ્રકૃતિ તો પાષાણની જ હોય. માણસ યંત્રમાનવ કે પાષાણ નથી; જે બદલાય પણ

ઉત્કાંત ન થાય. આપણને આપણા મનનો ઉપયોગ કરીને, આપણી રોજિંદી જિંદગીને કઈ રીતે વિકસાવવી તેની કલા હસ્તગત છે. તેથી આપણે પરિવર્તનની શોધ કરવી જરૂરી નથી, વિકાસના પ્રયત્નો કરવાની આવશ્યકતા છે. જીવનને અધિક બહેતર બનાવવા, સમય અને અવકાશની સાથે સાથે આપણે પણ ઉત્કાંત થવું પડશે.

સો કરતાં અધિક વર્ષો સુધી ક્રિકેટનો ખેલ પાંચ દિવસ રમાતો રહ્યો. સમય સાથે જિંદગીની તરાહ બદલાઈ. ટેલિવિઝન સામે કે સ્ટેડિયમમાં બેસવા માટે પાંચ દિવસનો સમય ફાળવવો મુશ્કેલ બનવા લાગ્યો. ખેલનું સ્વરૂપ એક દિવસીય ક્રિકેટમાં પરિણમ્યું. રમત ફરી ઉત્કાંત થઈ અને આજે ટી-૨૦ આઈ.પી. એલ. સ્વરૂપે રમાય છે. ભારતમાં ક્રિકેટ જાણે ધર્મનો પર્યાય છે! વિશ્વમાં બે હજાર કરોડ લોકો આ રમત નિહાળે છે.

માણસ ઋતુ અનુસાર અથવા ફેશન મુજબ વસ્ત્રો પહેરે, પરંતુ પોશાક તો ધારણ કરે જ છે.

મનુષ્ય પાસે અનેકવિધ પસંદગીઓ છે.

શું આપણને તેની આવશ્યકતા છે?

આપણે તેને સ્વીકારવાની ઈચ્છા ધરાવીએ છીએ?

શું આપણે તેનો અમલ કરીએ છીએ?

આપણી પાસે કારકિર્દી બનાવવા, અસંખ્ય વિકલ્પો હોય છે. ડૉક્ટર, ઈજનેર, વકીલ, સિનેકલાકાર, નાટ્યકલાકાર, ઉદ્યોગપતિ, રાજનીતિજ્ઞ વગેરે વગેરે. આપણી પાસે અસંખ્ય તકો છે. આપણામાંથી કેટલાક પોતે પસંદ કરેલા ક્ષેત્રમાં ઝળકે છે. કેટલાકને પસંદગીની તક પ્રાપ્ત થતી નથી. પસંદગી જ્યારે મનની પતીજ અને સ્વયંની મર્યાદાઓને સમજ્યા વિના કરવામાં આવે, ત્યારે ધારેલી સફળતા પ્રાપ્ત થતી નથી. આ સમયે પરિવર્તન અનિવાર્ય બને છે.

કોઈ પણ કામ કરવા માટે; જેમ કાર્યવિષયક કલાકૌશલ આવશ્યક છે, તેમ કામને ખંતપૂર્વક અને ધૈર્યપૂર્વક કરવું પણ જરૂરી છે, પરંતુ બહુધા સૌને ત્વરિત પરિણામ જોઈએ છે, સફળતાપ્રાપ્તિ જલ્દીથી જોઈએ છે. તેથી કામને ઝડપથી પૂરું કરવાની ઉતાવળમાં મહદ્ અંશે કાર્યમાં નિષ્ફળતા સાંપડે છે.

અને પછી...

પરિવર્તન સ્થાયી ભાવ: 'એક ભ્રમણા'

પરિવર્તનની ફિલોસોફી; નિષ્ફળતાના કારણની યા સફળતા ન મેળવી શકવાના શોકની શ્રેષ્ઠ સાંત્વના બની જાય છે. જેમ યોગ્ય માત્રામાં ન શેકાયેલી કેક પર આઈસિંગ કરવાથી કેકની ખામી દેખાતી નથી, તેમ ‘પરિવર્તન નિરંતર ચાલતી પ્રક્રિયા છે.’ ઉક્તિના ઉચ્ચારણ દ્વારા સ્વયંની ક્ષતિઓને ઢાંકી દેવામાં આવે છે. કેટલાક આ ઉક્તિનો સમજણપૂર્વક લાભ લે છે તો કેટલાક તેનો શિકાર બને છે તો કેટલાક પોતાના કાર્યને યથોચિત સાબિત કરવા આ ઉક્તિનો ઉપયોગ કરે છે.

પોતાની જાતને ગુરુ કહેવડાવતા બુદ્ધિવંતો પોતાનો સ્વાર્થ સાધવા, ‘પરિવર્તન સ્થાયી છે.’ એવું સમજાવે છે.

આ ષડ્યંત્ર શા માટે?

સત્તાભૂખ્યા લોકોને સત્તાનાં સૂત્રો પોતાના હાથમાં રાખવા માટે આમ જનતાને ગુમરાહ કરવાનું ફાવી ગયું છે.

સ્થાયી શું છે?

પરિવર્તન સ્થાયી પ્રક્રિયા નથી

જીવન સ્થાયી ક્રિયા છે.

આત્મા જીવન દરમિયાન અને

જીવન પશ્ચાત્ જન્મજન્માંતરપર્યંત ઉત્ક્રાંતિ થતો રહે છે.

ઉત્ક્રાંતિ થવા માટે આપણે સ્થાયી બનીએ અને ઉત્ક્રાંતિની પ્રક્રિયાને અનવરત ચાલવા દઈએ અને તેને પરિણામે જે પરિવર્તનો થાય તેને થવા દઈએ. જે ઉત્ક્રાંતિને અને પરિવર્તનને સમજતો નથી તે એટલા માટે બદલાવ લાવે છે કે તે જીવનની યાત્રામાં આગળ વધી શકે, નહીં કે ઉત્ક્રાંતિ થઈ શકે.

વાસ્તવમાં દરેક સફળ વ્યક્તિ, રાજનીતિજ્ઞ, રમતવીર, કલાકાર, ડૉક્ટર, ચિત્રકાર, એન્જિનિયર ઈત્યાદિ પોતાની કારકિર્દીમાં આગળ વધવા સતત પ્રયાસ કરે છે. સફળતાની ટોચ પર પહોંચવા માટે પોતાના લક્ષ્ય પ્રતિ ધ્યાન કેન્દ્રિત કરીને, વધુ બહેતર બનવાની કોશિશ કરતો રહે છે. ઉત્ક્રાંતિ થતો રહે છે.

મહેન્દ્રસીંઘ ધોની - એક કુશળ ખેલપટ્ટુ. ક્રિકેટજગતમાં નામવંત લેખાતો આ ખેલાડી ક્રિકેટના દરેક પાસાંની સૂક્ષ્મતમ જાણકારી ધરાવતો હોવાથી, આજે

ક્રિકેટના ઇતિહાસની કથાનો જીવંત નાયક બની ગયો છે. તેના ‘હસ્તાક્ષર’ (ઓટોગ્રાફ) મેળવવા સુનીલ ગાવસ્કર જેવો વરિષ્ઠ અને સફળ ક્રિકેટર પણ મેદાન પર દોડી જતાં અચકાતો નથી.

દરેક વ્યક્તિએ સ્વયં નક્કી કરવાનું છે કે તેણે પરિવર્તનની ભ્રામક ફિલસૂફીને સ્થાયી અવયવ ગણીને અનુસરવી કે સદૈવ આગળ વધીને જિંદગીને ઉત્ક્રાંત કરવી.

નિરંતર ચાલતી ક્રિયા ઉત્ક્રાંતિમાં પરિણમે છે, પરિવર્તનમાં નહીં.

કોઈ એક પ્રક્રિયાને સતત ચાલતી રાખવી મુશ્કેલ છે, કારણ કે જેમ જેમ એક જ માર્ગ પર આગળ વધો, તેમ તેમ રસ્તો લાંબો અને કઠિન લાગે. તેથી માનવી પરિવર્તન માટે લલચાય, પરંતુ એ સમજણ કેળવવી આવશ્યક છે કે આત્માની અનંત સફરમાં, લક્ષ્યપ્રાપ્તિ માટે એક જીવન નગણ્ય લેખાય. આત્માએ ઉત્ક્રાંતિની પ્રક્રિયાને જાણવી, સમજવી અને અનુસરવી પડે.

આપણે સ્વયં આપણા નાખુદા બનીને, એ નક્કી કરવાનું છે કે આપણે ફૂટબોલની ટીમના અગિયાર ખેલાડીમાંથી કયા ખેલાડીની ભૂમિકા ભજવવી છે? આપણે ફૂટબોલના અગિયાર ખેલાડીઓમાંના એક બનવું છે? બોલને લાત મારતા રહીએ અને બોલ પાછો આપણી પાસે આવે તેવા સામાન્ય ખેલાડી બનીને ટીમમાં રમ્યા કરવું છે કે સ્ટ્રાઈકર બનીને ગોલ કરનાર રમતવીર બનવું છે? ઇતિહાસનાં પૃષ્ઠો પર નામ નોંધાવનાર વિશિષ્ટ ખેલપટ્ટુ - પેલે અથવા મેસી બનવું છે કે દુનિયા જેને સહજમાં ભૂલી જાય તેવા સાધારણ ખેલાડી બનવું છે?

ખેલાડી અને વિશિષ્ટ ખેલાડી બંને વચ્ચે તફાવત છે. વર્તમાનપત્રમાં જ્યારે સમગ્ર ટીમનું નહીં, ફક્ત ખેલાડીનું નામ ચમકે ત્યારે તે રમતવીર અસામાન્ય લેખાય, વિશિષ્ટ લેખાય.

વ્યક્તિગત જિંદગી હોય કે વ્યાવસાયિક જીવન હોય, જિંદગીને નિરંતર અગ્રેસર બનાવવાની ફિલસૂફીને આત્મસાત્ કરવી આવશ્યક છે.

‘પરિવર્તન નિરંતર ચાલતી ક્રિયા છે.’ એ ઉક્તિને જીવનમાંથી મિટાવી દઈએ તો જિંદગીની સફર કઠિન બને, કિન્તુ આત્માની આ જન્મની યાત્રા અથવા આવનારા જન્મોની યાત્રા આશ્ચર્યકારક પરિણામોની દાત્રી બને એ નિશ્ચિત છે.

આ જીવન આપણું છે. જીવન જીવવાની પસંદગી આપણી છે. જીવનનો

માર્ગ પસંદ કરવાનો નિર્ણય આપણો છે. ચાલો જીવી લઈએ - એક અર્થસભર જીવન, જે આપણને ઉત્ક્રાંતિના પંથે અગ્રેસર બનાવે.

જીવનતત્ત્વ

જીવન સ્થાયી છે.
મરણ પણ સ્થાયી છે.
પુનઃ જન્મ, પુનઃ મરણ
ઉત્ક્રાંતિની પ્રક્રિયા છે.
પરિવર્તન ભ્રમણા છે.
ઉત્ક્રાંતિ સત્ય છે.
ભ્રમણામાં ન જીવીએ.
સત્યને સ્વીકારીએ.
જીવનનો વિકાસ કરીએ.

પ્રેમ: સર્વશ્રેષ્ઠ બ્રહ્માંડીય ઊર્જા

જ્યાં જીવન છે,
ત્યાં પ્રેમની ઊર્જા છે.

શું પ્રેમ હવામાં પહોંચે છે?

શું પ્રેમ સર્વ સજીવોને
સાંકળતી કડી છે?

પ્રેમ અનંતનો પર્યાય છે.

શૈશવે શાળામાં અભ્યાસ કરતી વેળા આપણને શીખવવામાં આવતું:

‘ભગવાન આપણી અંદર છે, ભગવાન આપણા દિલમાં છે.’

આ વાક્યનો અર્થ શું છે?

કદાચ... આ શીખવનાર કોઈ શિક્ષકે પણ આ વાક્યનો સંદર્ભ જાણવાનો પ્રયાસ કર્યો નથી અને બાળકને પણ એનો સંદર્ભ સમજાવ્યો નથી. તેથી જ બાળસહજ કુતૂહલતાથી એક બાળકે પોતાના હૃદયના ઓપરેશન પૂર્વે ડોક્ટરને નિર્દોષભાવે કહેલું:

“ડોક્ટર અંકલ, તમે ઓપરેશન માટે મારું હાર્ટ ખોલશો એટલે તમને ભગવાન દેખાશે. મમ્મી કહે છે કે ભગવાન સુપરપાવર છે. તમે મને ઓપરેશન બાદ કહેજો કે આ સુપરપાવર ભગવાન કેવા દેખાય છે? બેટમેન જેવા કે આયર્નમેન જેવા?”

બાળસહજ બુદ્ધિ માને છે કે ભગવાન સુપરપાવર છે. વાસ્તવમાં ભગવાન શું છે?

જે કાંઈ બ્રહ્માંડનો હિસ્સો છે અને જેમાં જીવન ધબકે છે, તેની અંદર સર્વોચ્ચ ઊર્જા સમાવિષ્ટ છે. આ ઊર્જા તે ભગવાન.

સામાન્ય ભાષામાં કહીએ તો પ્રત્યેક જીવનમાં ‘ભગવાન’ વસે છે.

ઓમના ધ્વનિ સાથે, જ્યારે હિરણ્યગર્ભના બે ટુકડા થયા ત્યારે ઊર્જાનો જે સ્ત્રોત વહ્યો, તે આજે પણ ચારેતરફ પ્રસરી રહ્યો છે. બ્રહ્માંડમાં ઊર્જા જ સમગ્ર છે. બ્રહ્માંડનું અસ્તિત્વ પણ ઊર્જા જ છે. વર્ષોથી અનવરત વહેતી આ ઊર્જા, જ્યારે પૂર્ણ સ્વરૂપે બ્રહ્માંડીય વાતાવરણમાંથી ‘પૃથ્વી’ નામના ગ્રહમાં પ્રવેશે ત્યારે તે આંદોલનોમાં પરિવર્તિત થાય છે. આ આંદોલનો; પ્રકાશ શક્તિ, ચુંબકીય શક્તિ, ધ્વનિ શક્તિ, સ્નેહ શક્તિ, આનંદ શક્તિ, વગેરે જેવાં અનેકવિધ સ્વરૂપો અને પરિમાણોમાં વહેંચાય છે અને ભૌતિક અથવા રાસાયણિક સ્વરૂપે બ્રહ્માંડમાં સર્વત્ર અનુભવાય છે.

પ્રકાશની ઊર્જા; બ્રહ્માંડમાં અતૂટ કિરણ સ્વરૂપે ગતિ કરે છે, પરંતુ તે દ્રવ્યમાં પ્રવેશી શકતી નથી. તેથી બ્રહ્માંડનો અમુક વિસ્તાર અંધકારમય બની રહે છે. ચુંબકીય ઊર્જાની શક્તિ; ઋણાત્મક અને ઘનાત્મક (પોઝિટિવ અને નેગેટિવ) છે. તેથી આકર્ષણ અને અપાકર્ષણ દ્વારા બ્રહ્માંડનું દ્રવ્ય એકમેક સાથે

જોડાયેલું રહે છે અને મૂળ સ્થાને જળવાયેલું રહે છે. સાથે સાથે તેનો વિસ્તાર વૃદ્ધિ પામતો રહે છે. બ્રહ્માંડનાં વ્યાપની આ ક્રિયા સતત ચાલુ રહેતી હોવાથી ઝંનો ધ્વનિ સતત ઉત્પન્ન થતો રહે છે. આ ધ્વનિને બ્રહ્માંડીય ઑમની રટણ કહેવામાં આવે છે.

આપણી અંદર બ્રહ્માંડીય ઊર્જાનો અંશ છે. આપણને આપણી અંદર અને આપણી બહાર, વાતાવરણમાં વહેતી રહેતી આ ઊર્જાનો અનુભવ અને સ્પર્શ; રોજિંદા જીવનમાં જુદાં જુદાં સ્વરૂપે અને જુદાં જુદાં સમયે, આંશિક રૂપે કે પૂર્ણ રૂપે થતો રહે છે. આ ઊર્જામાં શ્રેષ્ઠતમ્ ઊર્જા છે પ્રેમ. આત્મા જ્યારે પ્રેમ ઊર્જાના આંધોળથી પરિપ્લાવિત થાય છે અને વિશુદ્ધ પ્રેમનાં તરંગોને બ્રહ્માંડમાં પાછાં મોકલે છે, ત્યારે તે ‘શ્વેતાત્મા’ યાને શુદ્ધ આત્મા તરીકે ઓળખાય છે. પ્રત્યેક આત્મા ઉત્પત્તિ સમયે ‘શ્વેતાત્મા’નું સ્વરૂપ ધરાવે છે, પરંતુ આત્મા દેહ ધારણ કરે અને પૃથ્વી પર અવતરણ કરે એટલે તેને અનેકવિધ અનુભવો થાય છે. જન્મ, પુનર્જન્મની સતત ચાલતી ક્રિયામાં શુદ્ધતાનું શ્વેત, ઉજ્જવળ સ્વરૂપ જાળવી રાખવું આત્મા માટે ખૂબ મોટો પડકાર બની રહે છે. જે આત્મા શરીર ધારણ કર્યા બાદ પણ ‘શ્વેતાત્મા’ ના મૂળ સ્વરૂપ પર કોઈ પણ ડાઘ પડવા દીધા વિના, વિવિધ ભાવોથી ભરેલી જિંદગી જીવવાના પ્રયત્નોમાં સફળતા પ્રાપ્ત કરે છે, તે આત્મા ‘દિવ્યાત્મા’ની ઓળખ પામે છે અને સામાન્ય આત્માઓ આ અસાધારણ આત્માને ‘ભગવાન’ નામની ઓળખ પ્રદાન કરે છે. અર્થાત્ પ્રેમની દિવ્યતાને આત્મસાત્ કરનાર માનવદેહ પૂજાને પાત્ર બને છે.

પ્રેમની ઊર્જા

પ્રેમની ઊર્જા બ્રહ્માંડીય ઊર્જાની સૌથી પ્રબળ શક્તિ ધરાવનારી, વિસ્મિત કરનારી, આશ્ચર્યમાં ડુબાડનારી, અચંબો પમાડનારી, ગ્રહણશીલતા ધરાવનારી, ચકિત કરી દેનારી, આંચકો આપનારી, માની ન શકાય તેવી અતિ પ્રભાવશાળી અને ભાવસભર શક્તિ છે. પ્રેમની ઊર્જા માનવે અર્જિત કરેલી કોઈ પણ સંપદા - ચાહે તે ભૌતિક, અધિભૌતિક યા આધ્યાત્મિક હોય; સર્વેને અર્થસભર બનાવે છે.

પ્રેમ એ માનવજીવનની સૌથી વધુ ભાવવાહી સંવેદના છે. તેથી જ સ્નેહની સર્વોચ્ચતાને પ્રગટ કરતાં કેટલાંય કથાનકો, કાવ્યો અને સાહિત્ય આદિકાળથી રચાતાં આવ્યાં છે અને રચાતાં રહેશે. કવિઓ, લેખકો, વિવેચકો જેવા પ્રેમ વિશે મબલખ લખે છે અને લખતા રહેશે. વિજ્ઞાનના આ સમયખંડમાં બ્રહ્માંડીય

રહસ્યોને શોધવાની મથામણ કરતા સંશોધકો; પ્રેમની ઊર્જાની ઉત્પત્તિ, તેની પ્રબળતા અને તેના પ્રભાવને વિજ્ઞાનની એરણે ચકાસી રહ્યા છે.

પ્રેમ વિશે ગમે તેટલું લખાય કે ગમે તેટલાં સંશોધનો થાય, પ્રેમને પૂર્ણપણે સમજવો કે પામવો સહજ નથી, કારણ કે પ્રેમ અનંતનો પર્યાય છે. પ્રેમ બ્રહ્માંડનું શાશ્વત સત્ય છે. પ્રેમની ઊર્જા સર્વત્ર વ્યાપ્ત છે. જ્યાં કોઈ રિક્ત સ્થાન છે, હવા છે ત્યાં પણ પ્રેમની ઊર્જા છે. 'પ્રેમ તો હવામાં પણ છે.' એ ઉક્તિ કદાચ આ સત્યમાંથી આવિર્ભાવ પામી હશે.

પ્રેમ સંપૂર્ણ સ્વતંત્રતાનું એ સ્વપ્ન છે, જેને વ્યક્ત કરવા શાબ્દિક કે શારીરિક અભિવ્યક્તિની આવશ્યકતા નથી. પ્રેમ તો અનુભવવાની સંવેદના છે, જેને ભૌતિક જગતમાં શારીરિક સ્વરૂપે જન્મ લેતાં પૂર્વે આપણે અનુભવીએ છીએ. આત્મા જ્યારે દેહ ધારણ કરે, ત્યારે માનવ તરીકે આ ઊર્જાનો અનુભવ; જન્મ પૂર્વે, માતાના ગર્ભમાં થાય છે. માતૃત્વનાં સંપંદનો યાને સંતાન માટે પ્રેમ, કરુણા, વડાલ જેવા ભાવો અનુભવતી માતાના પ્રેમની ઉષ્માનો અનુભવ, શિશુ ગર્ભના અંધકારમાં પણ કરે છે.

માતાના ગર્ભમાં અનુભવાતી પ્રેમની ઊર્જા સજીવના અસ્તિત્વને વિશ્વ સાથે સાંકળે છે. તેથી જ જ્યાં સુધી પૃથ્વી પર સજીવનું અસ્તિત્વ છે, ત્યાં સુધી એક જીવને બીજા જીવ સાથે સાંકળતી કડીનો મુખ્ય ભાવ પ્રેમ જ બની રહેશે.

જ્યાં જિંદગી છે, ત્યાં શરીર છે.

શરીરમાં જ્યાં રિક્ત સ્થાન છે, ત્યાં મન છે.

જ્યાં મન છે. ત્યાં ભાવનાઓ છે.

જ્યાં ભાવનાઓ છે, ત્યાં સ્નેહની સરવાણીઓ છે.

પ્રેમની સતત વહેતી ધારા, માનવી જીવે ત્યાં સુધી તેના મન અને તેના ભાવનાત્મક અસ્તિત્વને પ્રભાવિત કરે છે. તેથી જ જીવનના કોઈ પણ તબક્કે; માનવી પ્રેમને સ્વીકારી શકે છે, પ્રેમને એક અનવરત ચાલતી વણતૂટી ધારા સ્વરૂપે અનુભવી શકે છે.

જ્યારે મન, તન અને આત્મા; ત્રણેય એકમેક સાથે સંપૂર્ણપણે સંકળાય, ત્યારે પ્રેમની શક્તિ તેના ઉચ્ચતમ સ્તરે અનુભવાય. માનવી જ્યાં સુધી આ અદ્ભુત શક્તિનો અનુભવ ન કરે, ત્યાં સુધી જીવન પૂર્ણ ન બને. પ્રત્યેક માનવી પ્રેમનો અનુભવ કરવાની, તેની ઉત્કટતાનો રોમાંચ માણવાની ઝંખના રાખે

છે. જિંદગી પ્રેમની દિવ્યતાની સમજણ અને તેની ચુંબકીય શક્તિના અનુભવ વિના અધૂરી છે.

પ્રેમ આપણા શરીર, મન અને આત્મામાં સ્થિત થઈને; આપણા સદ્વિચારો, કરુણા, અનુકંપા, પરવા, કાળજી, નિઃસ્વાર્થ કામગીરી વગેરે જેવા ભાવોની માત્રા અને ગુણવત્તા નક્કી કરે છે. છતાં એ સત્ય સ્વીકારવું રહ્યું કે આ સર્વ ભાવોના પ્રાગટ્યનો આધાર; આપણે પ્રેમની ઊર્જાના સ્વીકાર, સંવર્ધન અને પ્રદાન માટે કેટલાં સજ્જ છીએ તેના પર અવલંબિત છે.

જ્યારે આપણે કોઈની સાથે ઘનિષ્ટતા એટલે કે પોતાપણાનો પ્રબળ ભાવ અનુભવીએ, ત્યારે જ તેને માટે આપણા મનમાં પ્રેમની સંવેદના જાગે. આપણે જેને ચાહીએ, તેની સુરક્ષા માટે પ્રાર્થના કરીએ છીએ. તેનો સરળ અર્થ છે; પ્રેમ જીવનને એકમેક સાથે સાંકળે છે. જીવનને જીવવા માટેનો હેતુ પ્રદાન કરે છે, જીવનને જીવવા જેવું બનાવે છે, જીવનને ચેતનવંતુ રાખે છે. જે પળે આપણને એ સત્યની જાણકારી થાય કે જીવન એકમેક માટે સેવાતી આશામાં અને માન્યતામાં જીવાય છે, તે પળે 'પ્રેમના જન્મ'નો મહોત્સવ મનાવી શકાય.

પ્રેમનું આદાન-પ્રદાન

પ્રેમની ઊર્જા ગમે તેટલી શક્તિશાળી હોય પરંતુ મહત્ત્વનો મુદ્દો છે પ્રેમના સ્વીકારની સજ્જતા.

પ્રકાશમય ખંડમાં આંખો બંધ રાખીને બેસીએ તો અંધકારનો જ અનુભવ થાય. તે રીતે પ્રેમનો સ્વીકાર કરવાની સજ્જતા ન હોય તો પ્રેમનો પ્રતિસાદ ન પાડી શકાય. 'પ્રેમનો સ્વીકાર' અને 'પ્રેમનો પ્રતિસાદ', બંને ક્રિયાઓ માટે મનની સજ્જતા મહત્ત્વની બની રહે છે.

પ્રેમની ઊર્જા સંલગ્ન આ બંને ક્રિયાઓને એક કાલ્પનિક કથા દ્વારા સમજીએ.

જહોન અને જેની, તેમના લગ્નની દસમી વર્ષગાંઠે, ફાઈવ-સ્ટાર હોટેલના પચાસમા માળે આવેલા પ્રેસિડેન્શિયલ સ્વીટ્ઝની બાલકનીમાં કેન્ડલ લાઈટ ડીનર માટે ગોઠવાયેલા છે. આકાશમાં રમતા વાદળો સંગે હાથમાં રહેલા વાઈનનો આસ્વાદ માણતું દંપતી એકમેકના પ્રેમમાં મગ્ન છે. સુખ-સાગરમાં ડૂબેલા એ દંપતીની પ્રેમસમાધિ મોબાઈલની ઘંટડીએ ભંગ કરી. જહોને ફોનમાં જોયું તો તેની ઓફિસના બોસનો ફોન હતો. તેને લાગ્યું કે માલિક આવતી કાલ સુધી

રાહ જોઈ શકે તેમ છે. જીવનમાં પ્રાપ્ત થયેલી આ સુંદર પળોને માણવી એ આજના દિવસની પ્રાથમિકતા છે. તેણે ફોન સ્વીચ ઓફ કર્યો અને પુનઃ પ્રેમના સાગરમાં ડૂબકી મારી.

બીજે દિવસે સવારે તેણે તેની પત્ની સાથે સવારનો ચા-નાસ્તો માણ્યો. ઓફિસે જતી વેળા ગૂડબાય કિસ આપી. પત્નીને કહ્યું કે તે વિશ્વની સૌથી સુંદર સ્ત્રી છે અને પોતે તેને ખૂબ ચાહે છે. ઘરમાંથી બહાર નીકળતી વેળા તેણે પાછું વળીને જોયું અને પત્નીને ‘ફ્લાઇંગ કિસ’ આપી. જેનીએ ભાવવિભોર બનીને જહોને પહેરેલું બ્લૂ શર્ટ પહેર્યું. તેને એવું લાગ્યું કે તે જહોન વિના ક્યારેય નહીં જીવી શકે.

તેણે તુરંત જહોનને ફોન કર્યો. જહોન ગાડી ડ્રાઇવ કરતો હતો. તેણે જહોનને ઘરે જલદી આવવા કહ્યું, જેથી બંને ફિલ્મ જોવા જઈ શકે. જહોને પણ ખુશી-ખુશી તેની માગ સ્વીકારી લીધી. હજુ તો જહોન ઓફિસમાં પહોંચ્યો ન હતો, ત્યાં જેનીનો ફોન આવ્યો. “આપણે, ભોજન માટે જવું છે કે ફિલ્મ જોવા જવું છે?” “તું જે કહીશ તે, માય લવ.” કહીને જહોન કામમાં લાગી ગયો.

અર્ધા કલાક બાદ પાછો જેનીનો ફોન આવ્યો. જહોન કોન્ફરન્સ રૂમમાં હતો. તેણે રૂમની બહાર આવીને જેની સાથે વાત કરી. “હું કયો ટ્રેસ પહેરું? બ્લેક કે બ્લૂ?” જેનીએ પૂછ્યું. જહોને કહ્યું; “તને બ્લેક ટ્રેસ વધુ શોભે છે.”

જહોને ફોન બંધ કરીને મિટિંગમાં ભાગ લીધો. દસ મિનિટ બાદ જેનીનો પાછો ફોન આવ્યો. જહોને તે લીધો નહીં. જેનીએ જાણીજોઈને સતત ફોન કરવાનું ચાલુ રાખ્યું. મિટિંગ પૂરી થઈ અને જહોને કોન્ફરન્સ રૂમમાંથી બહાર નીકળતી વેળા જેનીનો ફોન ઉપાડ્યો. જેની કાંઈ બોલે તે પૂર્વે જ તે બરાડી ઊઠ્યો. “હવે તારે શું છે? તને સમજ નથી પડતી કે હું કામમાં વ્યસ્ત છું, તારી જેમ નવરો નથી બેઠો. તારે જ્યાં જવું હોય ત્યાં એકલી જજે. હું નથી આવવાનો. મારી પાસે તારે માટે સમય નથી. મારે ઘણું કામ છે.”

થોડાક કલાકો પૂર્વે જેનીને વિશ્વની સૌથી સુંદર સ્ત્રી કહીને તેને ભરપૂર પ્રેમ કરતો હોવાનો એકરાર કરનાર, તેના પ્રેમનો પ્રતિભાવ પાડનાર જહોન એકાએક કેમ બદલાઈ ગયો?

જહોનનો પ્રેમ કોન્ફરન્સરૂમની બારીમાંથી બહાર નીકળી ગયો. જહોને પોતાના કામને પ્રાધાન્ય આપ્યું અને પ્રેમની ઊર્જાને પ્રવેશવાનાં દ્વાર બંધ કરી

દીધાં. જે રીતે આપણે ઓરડામાં લાઇટ કરીએ અને આંખો ખુલ્લી રાખીએ તો સર્વત્ર પ્રકાશ દેખાય પરંતુ આંખો બંધ કરીને બેસીએ તો આપણી આસપાસ પ્રકાશ હોવા છતાં આપણને તો સર્વત્ર અંધકાર જ દેખાય.

પ્રેમના આદાનપ્રદાનનો સરળ અર્થ છે;

પ્રેમનો સ્વીકાર કરવો અને પ્રેમની સામે પ્રેમ આપવો.

જેમ પ્રકાશની ઊર્જાને નિહાળવા આંખો ખુલ્લી રાખવી પડે, તેમ પ્રેમનો સ્વીકાર કરવા હૃદયનાં દ્વાર ખુલ્લાં રાખવાં પડે. પ્રેમ લેનાર અને પ્રેમ આપનાર બંનેનાં ઈંગિત એકસમાન હોય તો જ બંને વચ્ચે આદાન-પ્રદાનની ક્રિયા સંભવી શકે. આવી ક્રિયાને ‘એક હાથે લેવું અને બીજા હેવું’ જેવી પરિસ્થિતિ લેખી શકાય, આદાન-પ્રદાનની આ પ્રક્રિયામાં ગત જન્મોના અનુભવો મહત્વનો ભાગ ભજવે છે.

પ્રેમ એ પૂર્ણપણે હકારાત્મક ઊર્જા છે. તે નકારાત્મકતામાં નિવાસ જ ન કરી શકે. જ્યારે પ્રેમની ઉપેક્ષા કરવામાં આવે તો તેને અગ્રીમતા ન આપવામાં આવે ત્યારે તે નકારાત્મક ભાવમાં વસવાનું પસંદ કરવાને બદલે, સ્વયં એક બાજુએ ખસી જવાનું પસંદ કરે છે. પ્રેમની તુલના પ્રકાશ સાથે કરીએ તો એમ કહી શકાય કે પ્રકાશ નાનકડા કાણાંમાંથી પણ પ્રવેશ કરી લે છે, જ્યારે પ્રેમ એક પ્રબળ ભાવ છે અને તેની ઊર્જા આપણી ચોપાસ રેલાતી રહે છે, છતાં તેનો અસ્વીકાર થાય તેવા સ્થાનમાં તે પ્રવેશવાનું પસંદ કરતી નથી. પ્રેમને મળતો પ્રતિભાવ પ્રેમનો વિસ્તાર વધારે છે, અને પોતાનો વ્યાપ વધારવો એ બ્રહ્માંડની પ્રકૃતિ છે. તેથી પ્રેમ જે સ્થાનમાં હકારાત્મકતા હોય, ત્યાં જ સ્થાયી થવા પ્રયત્ન કરે છે. નકારાત્મકતાની માત્રા જો અધિક હોય તો પ્રેમનો ભાવ અનાયાસે અસ્થાયી બને છે, સિવાય કે મનુષ્યમાં પ્રેમની ઊર્જાના અંશો ખૂબ શક્તિશાળી હોય, નિઃસ્વાર્થી અને અપેક્ષાહીન હોય.

આપણે બ્રહ્માંડમાં વહેતી શ્રેષ્ઠતમ્ ઊર્જાના અનુભવથી વંચિત ન રહેવું હોય તો, પ્રેમનો સ્વીકાર કરવાની કલા, પ્રેમને જાળવવાનું કૌશલ્ય અને પ્રેમનું પોષણ કરવાની ક્ષમતા કેળવવી પડે.

પ્રેમની શક્તિ

પ્રેમની શક્તિ અસીમ છે, અમાપ છે. તેની પ્રકૃતિ સતત વિસ્તાર પામવાની છે. તેથી બે માનવી વચ્ચે થતી પ્રેમના આદાન-પ્રદાનની ક્રિયામાંથી જન્મતો

ભાવ, સામૂહિક સ્વરૂપે, રાષ્ટ્રીય ફલક પર અને તેથીય આગળ વધીને વૈશ્વિક સ્તરે વિસ્તરે છે.

આ છે પ્રેમની ઊર્જાના વિસ્તારની શક્તિ.

જે માનવી પ્રેમથી પોષાયો હોય અથવા જીવનમાં પ્રેમની અગત્યતાને સમજતો હોય; તે શૂચિ સ્નેહના આંધોળથી સતત પરિપ્લાવિત થતો રહે છે અને શુદ્ધ પ્રેમની ઊર્જાના તરંગોનો ઉત્સર્ગ કરતો રહે છે. તે જેટલી માત્રામાં પ્રેમની ઊર્જાનો સ્વીકાર કરે છે, તેનાથી બમણી માત્રામાં પ્રેમની ઊર્જાનું પ્રદાન કરે છે અને સૌની પ્રીતિનું પાત્ર બને છે. આવી વ્યક્તિ તેની હયાતી દરમિયાન અને તેના મૃત્યુ બાદ પણ, લાંબા સમય સુધી અન્યનાં મનમાં જીવંત રહે છે. અન્યનાં દૃઢ્યમાં તેના સ્નેહનાં સ્પંદનો ધબકતાં રહે છે.

જન્મ, પુનર્જન્મની અનવરત ચાલતી ક્રિયામાં સતત ઊંચી માત્રામાં પ્રેમનું વિતરણ કરનાર અંતતોગત્વા પ્રેમનો દૂત બની જાય છે.

સિદ્ધાર્થ પ્રજ્ઞાવાન બન્યા પછી એટલા પ્રેમમય બની ગયા કે તેમણે જંગલમાંથી પસાર થતી વેળા; જ્યારે વૃદ્ધ અને શિકાર કરવાને અસમર્થ બનેલા સિંહને નિહાળ્યો, ત્યારે તેમણે એ નિર્બળ સિંહને તેની ભૂખ સંતોષવા માટે પોતાના દેહનું ભક્ષણ કરવાની વિનંતી કરી. પ્રેમની પ્રબળતાએ સિદ્ધાર્થ ગૌતમના જિંદગી જીવવાના મોહનો પણ નાશ કર્યો. પ્રેમની ઊર્જામાં કરુણાની માત્રા એટલી ભરપૂર છે કે તે સર્વ ભાવોને, સર્વ આસક્તિઓને વ્યર્થ બનાવી દે છે. પ્રેમ, કરુણા, કાળજી, પરવા આ એવાં દિવ્ય ચાલકબળો છે કે તે અહંકાર જેવા શક્તિશાળી ભાવનો પણ નાશ કરે છે. જીવમાં રહેલા અહંકારના ભાવનો જ્યારે હાસ થાય ત્યારે આત્મામાં નિવાસ કરતા પરમાત્મતત્ત્વના અંશો બળવાન બને છે.

પરમાત્મા એટલે મહાઊર્જાનો મહાસ્રોત. આ સ્રોત વિશુદ્ધ અને દિવ્ય છે. તેથી તેમાં નિર્દોષતા અને નિર્મળતાનો ભાવ છે. ફલતઃ પરમાત્મા નિઃસ્વાર્થભાવે પ્રેમ વરસાવી શકે છે. તેને પ્રેમના પ્રતિસાદની કોઈ અપેક્ષા નથી હોતી. તેને મન આસ્તિકમાં અને નાસ્તિકમાં કોઈ જ ફરક નથી. તે પ્રત્યેક જીવ પર પોતાના નિઃસ્વાર્થ પ્રેમની વર્ષા કરે છે. આ તેની ક્ષમતા છે. તેનું સામર્થ્ય છે. તેનો અબાધિત અધિકાર છે.

માનવ પરમાત્માનો વંશજ છે. તેથી આત્માના મૂળભૂત સ્વરૂપ ‘શ્વેતાત્મા’માં નિઃસ્વાર્થ નેહની ઊર્જા છે. કિન્તુ જીવનની સફરમાં થતાં અનુભવો આત્માના

શ્વેત ઉજ્જ્વળ રૂપ પર અનેક રંગોના ડાઘ પાડે છે. પરિણામે પ્રેમની નિર્મળતાનો અને નિર્દોષતાનો લોપ થાય છે અને પ્રેમ લેતીદેતીનું ગણિત બની જાય છે. પ્રેમમાં કેટલો લાભ થશે તેની ગણતરી મૂકીને જ્યારે પ્રેમ કરવામાં આવે ત્યારે પ્રેમ બ્રહ્માંડની શ્રેષ્ઠતમ્ ઊર્જા ન બની રહેતાં, સામાન્ય સંવેદના બની જાય છે.

સંક્ષેપમાં આપણે આપણા ‘શ્વેતાત્મા’ના મૂળભૂત સ્વરૂપને પામવા માટે, પરમાત્માની સમીપે શ્વસવા માટે; ચોવીસ કલાક, એક સપ્તાહ, એક માહ કે એક વર્ષ નહીં, અનંત કાળ સુધી પ્રેમના વિશુદ્ધ ભાવને આપણામાં ધબકતો રાખવો પડે. પ્રેમની દિવ્ય ઊર્જાને આપણા અસ્તિત્વના આણુએ આણુમાં અનુભવવાની સંવેદનશીલતા આત્મસાત્ કરવી પડે. પ્રેમની અનુભૂતિ એક પળ યા વિપળ માટે પણ વિસરી ન જવાય તેવી માનસિક સજ્જતા કેળવવી પડે.

જીવનતત્વ

પ્રેમ કરવો.
શું પ્રકૃતિ છે અસ્તિત્વની?
અસ્તિત્વનો લોપ;
શું પ્રકૃતિ છે પ્રેમની?
પ્રેમ તો છે;
દિવ્યતાનું અનનુભૂત સ્વપ્ન.
જે કામના કરે છે;
શ્વેતાત્માને પામવાની.

આધ્યાત્મિકતા

આત્મા સંલગ્ન સઘળું
આધ્યાત્મિક છે.

આપણને આધ્યાત્મિકતાને
આંબતા શું અટકાવે છે?

જીવનની દરપળમાં
આધ્યાત્મિકતા સમાયેલી છે.

આજે કોઈ 'ભગવાન' કેમ
પેદા થતા નથી?

માનવીમાં આધ્યાત્મિકતાને જાણવાની અને પામવાની ઝંખના હોવા છતાં, તે આધ્યાત્મિકતાને પંથે આગળ કેમ વધી શકતો નથી? આધ્યાત્મિકતાને કેમ આંબી શકતો નથી? આપણને આધ્યાત્મિક બનતાં શું અટકાવે છે? આપણને આધ્યાત્મિકતાને પામતાં શું રોકે છે?

આધ્યાત્મિક ઉત્ક્રાંતિ સાધનારાઓ આધ્યાત્મિકતાની શક્તિ જાણે છે. તેથી પોતાનું આધિપત્ય પ્રસ્થાપિત કરવા અને જાળવવા હેતુ, આધ્યાત્મિકતાની દિવ્યતાને પામવાનાં રહસ્યો આમ આદમી સુધી ન પહોંચે તેની તકેદારી રાખે છે. એટલું જ નહીં, આધ્યાત્મિકતાના સામર્થ્ય વડે ધર્માધીશો; રાજનીતિજ્ઞો અને વૈજ્ઞાનિકોને પોતાના નિયંત્રણમાં રાખે છે. આ ત્રણેય મળીને ‘આધ્યાત્મિકતા’ના વિચારોનો હાસ કરવાનાં વ્યવસ્થિત આયોજનો કરે છે.

આધ્યાત્મિકતાના દિવ્ય સત્યને ઢાંકવા માટે: ધર્માધીશોએ સર્વોચ્ચ આદર્શોનું મૂર્તિમંત સ્વરૂપ એવા ‘ઈશ્વર’ની રચના કરી અને ‘મુશ્કેલીમાં માત્ર ઈશ્વર જ સહાય કરે.’ ‘ઈશ્વર કોઈ પણ ચમત્કાર કરી શકે.’ જેવા વિચારોને માણસના મનમાં ઠોકી બેસાડ્યા. રાજનીતિજ્ઞોએ ધર્મની શતરંજ પર કૂટનીતિના મહોરાં બિછાવ્યાં. ધાર્મિક અને અધ્યાત્મ ‘ગુરુઓ’ની મુલાકાત લઈને, તેમની આશિષ પ્રાપ્ત કરવાના નાટક કરીને, ગુરુઓના પ્રચારને યથાર્થતા પ્રદાન કરી. વૈજ્ઞાનિકોએ આધ્યાત્મિકતાની અધિકૃતતાને પડકારી અને પ્રમાણભૂત પુરાવા ન હોય તેનો વિરોધ કરવાની કામગીરી નિષ્ઠાપૂર્વક બજાવી. સંક્ષેપમાં, ધર્મ, રાજનીતિ અને વિજ્ઞાન, ત્રણેએ સાથે મળીને માનવમનમાંથી આધ્યાત્મિકતાના વિચારનું નિર્મૂલન કરવા, તેને આધ્યાત્મિકતાના માર્ગથી વિમુખ કર્યો. તેને આધ્યાત્મિક બનતા અટકાવ્યો.

માનવી હજારો વર્ષોથી જન્મ લઈ રહ્યો છે. આટલી લાંબી સમયાવધિ દરમિયાન માનવમન સતત વિકસતું રહ્યું છે. અનેકવિધ જન્મોના અનુભવોની સંપદાએ, તેની સમજણની ક્ષિતિજનો વિસ્તાર કર્યો છે. આજનો માનવી; ભૌતિક લાભો માટે વિજ્ઞાન પર, ભાવનાત્મક સંધિયારા માટે ધર્મ પર અને આર્થિક વિકાસ માટે રાજનીતિ પર મદાર રાખે છે. કિન્તુ વિજ્ઞાન, ધર્મ અને રાજનીતિની ત્રિપુટી; માનવસમૂહના આધ્યાત્મિક વિકાસને અને તેની સમજના વ્યાપને રોકવા માટે અનેકવિધ યુક્તિ-પ્રયુક્તિ અજમાવે છે. માનવદેહમાં રાસાયણિક શાંતિ પેદા થાય તેવી ઔષધિઓનો પ્રચાર કરવામાં આવે છે. આ ઔષધો આધ્યાત્મિકતાને

આંબવાની અનુભૂતિ કરાવે છે. આધ્યાત્મિક બન્યાની ભ્રમણા ઉત્પન્ન કરે છે.

રાજનીતિજ્ઞો માણસની સ્વતંત્રપણે વિચારવાની શક્તિનો દ્વાસ કરવા માટે, જનસમુદાયમાં 'ઘેટાંની માનસિકતા' પેદા કરે છે. માણસ બાળપણથી જ આધ્યાત્મિકતાથી દૂર રહે, તેને જાણી કે સમજી ન શકે તે હેતુથી અભ્યાસક્રમમાં આધ્યાત્મિકતાનો વિષય સમાવિષ્ટ કરવામાં આવતો નથી. ધર્માધીશો માનવસમૂહને આધ્યાત્મિકતાથી દૂર રાખવા; ભગવાનને 'સુપર પાવર' બનાવીને, તેની શક્તિનો પ્રચાર કરીને, ભગવાનને રીઝવવાના અનેકવિધ માર્ગો બતાવીને, માણસને લાચાર અને પરાવલંબી બનાવી દેવાના કીમિયા કરે છે. વૈજ્ઞાનિકો આધ્યાત્મિકતાને જાકારો આપીને, તેનો અસ્વીકાર કરીને તેનો સમૂળગો છેદ ઉડાડે છે.

ફલતઃ માનવજાતિ પાસે શેષ બચે છે; સામૂહિક આધ્યાત્મિકતા અને વ્યક્તિગત આધ્યાત્મિકતા

આધ્યાત્મિકતાની સરળ પરિભાષા શું?

શરીર, મન અને આત્માના સહયોગથી બનેલા માનવદેહના ચૈતન્ય સાથે જે કાંઈ સંકળાયેલ છે, તે સઘળું આધ્યાત્મિક લેખી શકાય. આપણે હર પળ આધ્યાત્મિકતાનો જ અનુભવ કરીએ છીએ. આપણે આ આધ્યાત્મિક અનુભવોને માત્ર ઓળખવાની આવશ્યકતા નથી, પરંતુ આ અનુભવોમાં સભાનપણે આધ્યાત્મિકતા શોધવાની જરૂર છે.

વ્યક્તિગત સ્વરૂપે; આધ્યાત્મિકતાની 'ઓળખ' કરવાનો અર્થ છે આત્મામાં રહેલા દિવ્ય સત્યના અંશને ઓળખવો અને તેનું સંવર્ધન કરવું. જેમ જેમ આપણે આધ્યાત્મિકતાના મર્મને સમજીએ, તેના પરિમાણને જાણીએ, તેમ તેમ રોજિંદી જિંદગીની કામગીરી અને તેની મોહજાળમાંથી બહાર નીકળતા જઈએ, જીવનમાં શુભત્વનો વિકાસ કરતા જઈએ, વિચારોમાં ઉચ્ચતા કેળવતા જઈએ. જીવનમાં બનતી ઘટનાઓ અને જીવન સમગ્રને દ્રષ્ટા બનીને નિહાળતા શીખીએ.

સામૂહિક અર્થમાં; આધ્યાત્મિકતાનો આરંભ ધર્મથી કરી શકાય. કોઈ ધર્મમાં માનવું, તે ધર્મને અનુસરવો, અર્થાત્ ધાર્મિક હોવું, એ બાબત ખોટી નથી. ધર્મ એ આધ્યાત્મિકતા પ્રતિ ગતિ કરવાનું પ્રથમ સોપાન છે, એવું કહી શકાય, કારણ કે ધર્મપાલનથી શિસ્ત કેળવાય છે. દા.ત. પ્રાર્થના દ્વારા આપણે પરમાત્મા સાથે સંવાદ કરીએ છીએ યા ભીતરમાં રહેલી દિવ્યતાનો સંપર્ક કરવાની

કોશિશ કરીએ છીએ. મંત્રની રટણા ધ્વનિ ઊર્જાના સ્રોતને કાર્યાન્વિત બનાવે છે. પ્રાર્થનાની એકાગ્રતા અને મંત્રની શક્તિ બંને ભીતરની આધ્યાત્મિકતાને જગાડવાની કોશિશ બને છે.

ફલતઃ આધ્યાત્મિકતાની સરળ પરિભાષા બને છે – સ્વયંની ઓળખ કરવી અને સ્વયંમાં રહેલા દિવ્ય તાણખાને પ્રજ્વલિત કરવો. જેમ જેમ આપણી આ સમજનો ઉઘાડ થતો જાય તેમ તેમ આપણને આધ્યાત્મિક પરિમાણોની ઓળખ થતી જાય. આપમી રોજિંદી જિંદગી ‘જાગૃતિ’સહ જીવવાની ક્ષમતા કેળવાય. અંતતોગત્વા, આપણે જિંદગીના અનુભવોની સંપદા થકી, જીવનના ઉમદા હેતુને સમજીએ.

આધ્યાત્મિકતાને આપણે કઈ પરિભાષામાં કેદ કરીએ છીએ, તે મહત્ત્વનું નથી. મહત્ત્વનું છે; આત્માના દિવ્ય સ્વરૂપને ઓળખવાનું અને તેના મૌન મૂક નાદને સાંભળવા માટે સ્વયંને સજ્જ કરવાની ક્ષમતા કેળવવાનું. આત્મા જ ‘જિંદગી’ નામની અનેકવિધ સફરનો કાયમી સાથી છે. આત્મતત્ત્વ પરમાત્મતત્ત્વ સાથે જોડાયેલ છે અર્થાત્ ઉચ્ચતમ બુદ્ધિમત્તા સાથેનો પ્રત્યેક જીવનો સંપર્ક સર્વ જીવનમાં મોજૂદ છે.

રસ્તા પર રઝળતા પથ્થરના ટુકડાની કોઈ કીમત નથી, પરંતુ તેને ધોઈને; સાફ કરીને, પોલિશ કરીને, ચમકતો બનાવીને કોઈ મંદિરમાં મૂકીને, એક ચોક્કસ ભગવાનનું નામ આપી દઈએ તો એ પથ્થર મૂલ્યવાન બની જાય. તેની આભા બદલાઈ જાય.

આવું કાર્ય આપણે આપણી જાત સાથે ગણતરીપૂર્વક કરી શકીએ તો કેવું?

માનવ મગજ આજે એટલું વિકાસ પામ્યું છે કે ‘ભગવાન’ના વિચારને યા તો કોઈ વ્યક્તિને ભગવાન તરીકે સ્વીકારવાના વિચારને, કોઈ પ્રમાણભૂત પુરાવા વિના માનવમન સ્વીકારે નહીં. વિજ્ઞાનના યુગમાં જીવવાના કારણે આપણને પુરાવા હોય તો જ ‘સ્વીકાર’ કરવાની આદત પડી ગઈ છે.

એક સમયે કેટલાક બુદ્ધિવંતોએ; શક્તિશાળી માનવોના આક્રમણથી ભયગ્રસ્ત રહેતી જનતામાં, સલામતીનો ભાવ જાગે તે હેતુથી ‘ભગવાન’ નામનું શસ્ત્ર પકડાવી દીધેલ.

પરંતુ...

આજનો માનવ, વૈશ્વિક માનવ છે. તેના જ્ઞાન અને બુદ્ધિમત્તાએ તેને એટલો ઉત્ક્રાંત કર્યો છે કે તે જેમને 'ભગવાન' લેખવામાં આવે છે તેવી વ્યક્તિઓને; ફિલોસોફર કે દાર્શનિક તરીકે ઓળખવાનું પસંદ કરે છે, પરંતુ ચમત્કાર કરનાર ઈશ્વર રૂપે નહીં.

અતઃ આજે ગુરુઓ પેદા થાય છે પરંતુ ભગવાન પેદા થતા નથી.

કારણ કે...

આજે આપણે જાદુ બતાવનારને જેમ જાદુગર કહીએ છીએ, રોગની સારવાર કરનારને જેમ દાકતર કહીએ છીએ, તેમ આપણી સમસ્યાઓનું સમાધાન બતાવનારને, આપણી સર્વ મુશ્કેલીઓ દૂર કરવાના ઉપાય દાખવનારને, આપણી સર્વ વિટંબણાઓનું મૂળ શોધી આપનારને, આપણે બુદ્ધિવંત સલાહકાર યા હિતચિંતક માર્ગદર્શક કહીએ છીએ, ભગવાન નહીં.

સંક્ષેપમાં, 'ભગવાન' તરીકે પૂજાતી હસ્તીઓ, કેટલાક શતકો પૂર્વેના માનવો છે. જો કે તેમની હયાતીના કોઈ પુરાવા આપણી પાસે નથી. એટલું જ નહીં, જેમને ભગવાન કહેવામાં આવે છે, તેમને તેમના સમકાલીનોએ માનવ તરીકે જ સ્વીકારેલા, ભગવાન સ્વરૂપે પૂજ્યા ન હતા.

એક સમયે આપણે 'મરઘી પહેલાં કે ઈંડું પહેલાં?' તેની ચર્ચા કરતા. આજે આપણે માનવે ભગવાન બનાવ્યો કે ભગવાને માનવ બનાવ્યો? તેની ચર્ચા કરીએ છીએ.

કેટલાંક હજાર વર્ષો પૂર્વે બ્રહ્માંડ અને બ્રહ્માંડનાં રહસ્યો વિશે જે જ્ઞાન પ્રાપ્ય હતું, તેનાથી અનેકગણી વધુ માહિતી આપણી પાસે આજે મોજૂદ છે. આ તમામ માહિતી વૈજ્ઞાનિક અધિકૃતતા ધરાવે છે. છતાં એ નોંધવું ઘટે કે અત્યાધુનિક વિજ્ઞાન હજુ પણ બ્રહ્માંડમાં રહેલા જીવનના અસ્તિત્વને સમજી શક્યું નથી.

આત્મા જેમ જેમ ઉત્ક્રાંત થતો જશે અને તન, મન તથા આત્માનાં રહસ્યોને જેમ જેમ વૈજ્ઞાનિક પીઠબળ પ્રાપ્ત થતું જશે; તેમ તેમ આજનાં પ્રસ્થાપિત સત્યો અસંદિગ્ધ તથ્યો લાગશે. તન, મન અને આત્મા આજે એટલી ઝડપથી ઉત્ક્રાંત થઈ રહ્યાં છે કે જનસમુદાય જેને આજે સત્ય સ્વરૂપે સ્વીકારે છે તે ફિલોસોફી નજીકના ભવિષ્યમાં સાવ નિરર્થક કથાઓ બની જશે.

જીવનતત્વ

સાદગી અને સરળતાનો આલોક
ઢંકાઈ જાય છે,
ગૂંચવણોના તમસ તળે.
આત્માની અંતઘીન યાત્રાનો હેતુ
બદલાઈ જાય છે,
'જીવન'ની સીમિત સફરમાં.